

TÜRKLERDE ZENGİNLİK VE BEREKET ALGISI “DÖRT TÖLÜK’E TEORİK YAKLAŞIM VE DİVANU LUGATİ’T-TÜRK’TEN ÖRNEKLER*

*Miras KOSIBAYEV***

ÖZET

Her milletin kendine özgü düşünüş ve yaşayış biçimi, dil, töre ve gelenekleri, toplumsal değer yargıları ve kuralları ile oluşan özellikleri vardır. Milletlerin dünyaya bakışı ve örf adetlerinden doğan kendilerine mahsus özellikleri, o milletlerin varlıkları için eskiden nasıl önem taşıdıysa, bugün de değerlerini devam ettirmektedir. Dil ve dünyaya bakış kavramlarını ‘ayrı ayrı’ değil, ‘birlikte gelişen’ bir olay olarak araştırmak önemlidir.

Biz de bu makalede, dil ile insan ve insanın dünyaya bakışı arasındaki ilişkiye dayanarak, Türklerde zenginlik ve bereket algısı olan dört tülük kavramına değineceğiz. ‘Dört tülük’; at, deve, sığır ve koyun dördlüsü için kullanılan bir deyimdir. Bunların dördünün de olması, zenginliği ve bereketi simgeler. Türklerin hayatında adı geçen hayvanların önemi çok büyük idi. Türkler için bu hayvanlar; etlerinden dolayı yiyecek, sütlerinden dolayı içecek, kıllarından ve derilerinden dolayı giyecek, tezelerinden dolayı yakacak, güçlerinden dolayı taşıyıcı araba, kamyon ve traktör demektir. Bir deve bütün evi (kiyiz-keçe otağı) bütün malzemeleriyle taşıyabilir.

Zenginliği ve bereketi simgelemek için ‘dört’ hayvan bulunması da Türklerin dünyayı algılaması ve dünyaya bakışları ile ilgilidir. Türkiye Türkçesinde de ‘dört başı mamur’ ve ‘dört dördlük’ gibi deyimler, tamlığı, mükemmelliği ve eksiksizliği ifade etmektedir.

Divanu Lugati’t-Türk’te kavram olarak dört tülük/tülüğ geçmemiştir. Tü, tülüğ ve tüdeş maddeleri verilmiştir. Dört tülük kavramının içindeki dört hayvan ise pek çok örnekte görülmektedir. Bunlarla ilgili, bunlardan üretilen birçok şey de (kımız, kazı, yuğ vs.) Divanu Lugati’t-Türk’te zikredilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türklerde zenginlik algısı, dört tülük, dört sayısı, Divanu Lugati’t-Türk

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. L. N. Gumilov Atındağı Yevrasya Ulttk Universiteti, El-mek: miras.kosybaev@gmail.com

A THEORITICAL APPORACH TO ‘TÖRT TÛLÛK’ WHICH MEANS ABUNDANCE AND WEALTH AT TURKS AND ITS EXAMPLES FROM DİWANU LUGATİ’T-TURK

ABSTRACT

Each nation has its own unique way of thinking and way of life, language, customs and traditions, values and rules of social features. World view of nations and their own particular characteristics were important in the past and they continue today too. And it is important to analyse concepts language and world view like an one event not separately.

On the basis of the relationship between language and human, in this article we will try to explain concept *tört tülük* which means abundance and wealth. *Tört tülük* is a phrase which includes horse, cow, camel and sheep-goat in it. Having all of these four kind of animals symbolize abundance and richness. These animals for Turks are everything because of their meat, milk, wool; also Turks used power of them, especially camel could pull all house (*kiyiz-keçe otağı* ‘nomad’s tent’) with its materials.

Using ‘four’ kinds of animals to symbolize abundance and richness relates with world view of Turks. In Turkish (Turkey) there are some phrases with ‘four’ like ‘*dört başı mamur*’, ‘*dört dötlük*’ which represent perfection and completeness.

In *Divanu Lugati’t-Türk* *tört tülük* did not given as a concept, but we found many examples with those four animals and products which they give.

Key Words: Turks perception of wealth, *Divanu Lugati’t-Türk*, four

Her milletin kendine özgü düşünüş ve yaşayış biçimi, dil, töre ve gelenekleri, toplumsal değer yargıları ve kuralları ile oluşan özellikleri vardır. Milletlerin dünyaya bakışı ve örf adetlerinden doğan kendilerine mahsus özellikleri, o milletlerin varlıkları için eskiden nasıl önem taşıdıysa, bugün de değerlerini devam ettirmektedir.

Dil araştırmaları yapılırken o dili oluşturan ve konuşan milletin dünyaya bakışına, kendine has özelliklerine, ruhani köklerine de değinmek gerekir. Dil ve dünyaya bakış kavramlarını ‘ayrı ayrı’ değil, ‘birlikte gelişen’ bir olay olarak araştırmak önemlidir.

İnsan ve dil, insan ve dünya, insan ve âlem, kültür ve uygarlıkta insanoğlunun yeri gibi genel konularda hep temelde insan yer alır. Bilişim ve küreselleşmenin geliştiği ve yaygın olduğu zamanda da dili “tabiat-insan-toplum” üçlüsünde, insan varlığıyla, onun tarihî, kültürel, siyasi ve sosyal hayatıyla ilişkilendirerek incelemek gerekir.

Biz de bu makalede, dil ile insan ve insanın dünyaya bakışı arasındaki ilişkiye dayanarak, Türklerde zenginlik ve bereket algısı olan *tört tülük* kavramına değineceğiz. XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lügati't-Türk* adlı eserinden anlaşılacağı üzere; Türklerde hayvancılık, avcılık, balıkçılık, el işleri-zanaatlar, ticaret ve tarım gelişmiştir. Özellikle göçebe hayatı yaşayanların,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

tarihin ilk devirlerinden itibaren başta *at* olmak üzere hayvan yetiştiriciliğine özel bir önem verdikleri bilinmektedir. Bu yüzden hayvanlarla ilgili ifade ve kavramların öncelikle gelişmesi de doğaldır.

Tört Tülük Kavramı

“*Tört tülük*” kavramı, ‘dört tüylü’ demektir. Ancak, burada kastedilen, dört tane tüyü olan bir hayvan değil, ‘*hayvanlar arasında tüylü olanlardan özellikle dört tanesi*’dir. Yani **tört tülük = dört (çeşit) tüylü (hayvan)** anlamındadır. Bir başka bakış açısıyla da, ‘(birbiri ile aynı) tür (olan) dört (hayvan)’ı ifade eder. Bu kavram, Türklerde zenginlik ve bereketin göstergesidir.¹

Divanu Lugati’t-Türk’te *tü* kelimesi, birbirinden gelişen şu anlamları verir:

tü : tüy

tü : renk, at donu

tü : çeşit (*tü+deş neng* : birbirine benzeyen, bir cinsten olan nesnelere DLT I, 406)

Kazakçada müstakil olarak *tülük* kelimesi yaygın değilse de, ‘*tört tülük*’ ve ‘*azık tülük*’ kavramlarında yaşamaktadır. ‘*Tört tülük*’ burada ele aldığımız anlamıyla dört hayvanı kasteder ve zenginliğin, bereketin göstergesidir (KTTS-IX, 1986, 331). ‘*Azık-tülük*’ ise, gıda maddeleri anlamındadır (KOÇ 2003, 9). Kazakçadaki bu kelime ve kavramlar başka Türk yazı dillerinde de görülür.

Kırgızcada: *tört tülük* ‘evcil hayvanlar (yani onların bütün çeşitleri: atlar, sığır hayvanları, develer, koyunlar ve keçiler)’; *tört tülük şay*: ‘rahat, ihtiyaçsız yaşıyor’; *tört tülüktün başın kuradı*: ‘mühim miktarda hayvanlar elde etti’ (YUDAHİN II 1945, 770); *azık-tülük* : erzak (YUDAHİN II 1945, 770) şeklindeki kullanımlar karşımıza çıkmaktadır.

Uygurca *ozuk tülük* ‘erzak’ (NECİP 1995, 430) anlamındadır.

Türk kültüründe *tört tülük*’ü oluşturan bu hayvanlar *at*, *deve*, *sığır* ve *koyun-keçidir*. Kazakça, Kırgızca ve Uygurcada dört hayvan olarak gösterilmekle birlikte, Kırgızcada koyun ve keçi ayrı sayılarak *beş tülük* dendiği de olur (YUDAHİN II 1985, 281)

‘*Tört tülük*’, yani ‘dört (çeşit) tüylü (hayvan)’, eski Türklerde zenginlik ve bereket için bir göstergedir. Türkler eskiden *tört tülük*’e önem verip, sevinç ve kaygılarını, kendi dünya bakışlarını, kültürel hayatını onlarla ilişkilendirmişlerdir. Dolayısıyla Türk dilinde *tört tülük* ile ilgili ifadelere, atasözlerine ve deyimlere çok rastlanmaktadır.

Kazak atasözleriyle ilgili çalışmalarda, “*tört tülük*” içinde bulunan hayvanlar özel bir başlık altında verilegelmektedir: *Mal ösirsen koy ösir, önimi onıñ köl-kösir*. “mal yetiştireceksen koyun yetiştir, kazancı onun çok olur.”; *Koyıñ bolmasa, baylıkta oyıñ bolmasın*. “Koyunun yoksa, aklında zenginlik düşüncesi olmasın.”; *Nar jolında jük kalmaz*. “Narın (devenin) yolunda yük kalmaz.”; *Bakıravık demeseñ, bağıalı kölik tüye goy*. “Hep bağırır duru demezen, değerli binek deve değil midir?”; *Atıñ jakısı bolsa, bul dünyeniñ pırağı. Katınıñ jakısı bolsa, bul diniyeniñ şırağı*. “Atın iyi olursa, bu dünyanın kanadıdır. Karın iyi olursa, bu dünyanın ışığıdır.”; *Ögiz ölgenşe ösedı*. “Öküz ölünceye kadar büyür.”; *Sıyır müyizinen jazadı*. “İnek, boynuzundan kabahatli olur.” (ARIKAN 2004, 101-104)

Tuva Türklerinde ise zenginlik göstergesi olarak *çedi çüzün mal* “yedi (çeşit) tüylü (hayvan)” kavramı vardır. Tuvacada zenginlik gösteren hayvan sayısı 4 değil, 7’dir: *Aldı çüzün*

¹ Türkçede bu dizilişte başka yapılar da vardır. Örneğin, (fazla tüketildiğinde) vücuda zarar veren ‘un’, ‘tuz’ ve ‘şeker’ üçlüsü için ‘*üç beyaz*’ denilir. ‘*Üç beyazdan uzak durmak*’, beyaz gıdaların arasındaki üç tanesinden, yani un, tuz ve şekerden kaçınmak anlamına gelir.

maldıg çoraan Mool oranı çedi çüzün maldıg boldurdıvıus “Altı tür hayvana sahip olan Moğol ülkesini yedi türe çıkardık, zenginleştirdik” (GÜNDOĞDU 2012, 484)

Niçin ‘at’, ‘deve’, ‘sığır’, ‘koyun-keçi’?

Türklerin hayatında adı geçen hayvanların önemi çok büyük idi. *Tört tülük*, Türklerin hayatının her şeyidir. Türkler için bu hayvanlar; etlerinden dolayı *yiyecek*, sütlerinden dolayı *içecek*, kollarından ve derilerinden dolayı *giyecek*, güçlerinden dolayı *taşıyıcı* araba, kamyon ve traktör demektir. Bir deve bütün evi (kiyiz-keçe otağı) bütün malzemeleriyle taşıyabilir.

Bu *tört tülük* malın özellikleri şunlardır:

at: Türklerin her şeyidir. Binitidir, savaş aracıdır, ekonomik varlığıdır, yiyecek etidir, kımızını üreteceği sütüdür. On iki hayvanlı takvimlerinde ona yer vermişlerdir.

deve: Binittir, uzun yola dayanıklı ve çok yük götürebilen taşıttır, yiyecek ettir, içilecek süttür, kılından üretilen giyecektir.

sığır: İçecek süttür, yiyecek et, peynir, yağ, yoğurttur, tarla sürece makinedir. Derisinden hem giyecek yapılır hem de kap-kacak üretilir. Tezekleri yakacaktır, gübredir.

koyun-keçi: İçecek süttür, yiyecek et, peynir, yağ, yoğurttur. Tüylerinden üretilen yün giyecektir, yaygıdır. Derilerinden hem giyecek yapılır hem de kap-kacak üretilir. Tezekleri yakacaktır, gübredir.

At, dört tülük'ün en önem verilenidir. En eski çağlardan beri Türklerin siyasal, dinsel, ekonomik ve toplumsal yaşamında *at* önemli bir rol oynamaktadır. *At*, Türklerin en yakın arkadaşı, yoldaşdır. Bu, birçok tarihî ve yaşayan Türk lehçesinde atasözü olarak da söylenmektedir (ÇOBANOĞLU 2004, 103):

Türkiye Türkçesi: *At yiğidin yoldaşdır.*

Atınordu Türkçesi: *At cigidin coldası.*

Osmanlı Türkçesi: *At yiğidin Yoldaşı.*

Başkurt Türkçesi: *Yakşı at ir tiregi.*

Deliorman Türkçesi : *At yiüdin yoldaşıdı.*

Kuzey Azerbaycan Türkçesi: *At igidin yoldaşı.*

Kıbrıs Türkçesi: *At yiğidin yoldaşdır.*

Kaşkay Türkçesi: *At adamın şerikidir.*

Kırgız Türkçesi: *At adamın dosu.*

Tatar Türkçesi: *At yigitniñ yuldasıdır.*

Türkmen Türkçesi: *At yiğidin dostudur.*

Türk Lehçelerinin biri olan Kazakçada *Üş biye bulak bası, eki biye eldin ası, bir biye joktın kası* ‘Üç dişi at pınarın başı (yani milletin rahatça yaşayacağı yer), iki dişi at halkın aşdır; bir tek dişi at ise yok ile aynıdır’ denilir. Yine Kazakçada *Tay atka jetkizer, at muratka jetkizer* ‘tay (büyür) at olur, at ise insanı muradına erdirir’, *tüye baylık, jilkı murzalık* ‘deve zenginliktir, at cömertliktir’ gibi kavramların bulunması bu hayvanın insan için önemini, çok olunca zenginlik ve bereketi ifade etmesini gösterir. Kazak Türklerine göre *Jilkı maldıñ patşası, tüye maldıñ kaskası*. “Yılkı malın padişahı, deve malın en seçkini.”dir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Karaçay-Malkarlar *at* yetiştirmeyi gösteriş, *koyun* yetiştirmeyi ise zenginlik göstergesi olarak telakki ederler: *Koy kütgen baylıkga; cılkı kütgen subaylıkga* “Koyun yetiştirmek zenginlik için; at sürüsü yetiştirmek gösteriş için” (TAVKUL 2001, 169).

Kırgızcada yiğitlik ve mertlik de *at* ile ifade edilir: *Cılkı, beren; cılkını bakan, eren* “At sürüsü, yiğittir; at sürüsüne bakan, merttir.” (ŞAVK 2002, 103)

Yeni Uygurcada ise *Yahşi atıni satgiça atıni sat* “İyi atını satmaktansa, babanı sat” denilmekle *atın* her şeyden kıymetli kabul edildiği vurgulanır (ÖZTOPÇU, 1992, 313)

Kazakçada bereketi *koyun* ifade eder: *maldı baksan koydı bak, may ketpeydi şaradan* ‘mal bakarsan koyun bak, yağ eksilmez tenceden’.

Deve sahibi olmanın önemi Kırgızcada şu atasözleriyle de vurgulanır: *Töö mingende cigitti, tegerektep el cüröt. Cöö cürgündö cigitti, kelekelep el külöt.* “Deveye binince yiğidin etrafını sarıp halk yürür. Yaya yürüyünce yiğidi, alaya alıp halk güler” (ŞAVK 2002, 184). Yük taşımaktaki rakipsizliği, Kazakçada *Tüye ölgen jerde jük kalar* “Devenin öldüğü yerde yük kalır” sözüyle ifade edilir.

Bu tür hayvanlara çok önem veren Türklerden bazılarının dilinde, bu hayvanlar için özel birer ‘pir’ de bulunmaktadır: *at*’ın piri Kazakçada ‘*Kambar Ata*’, Kırgızcada ‘*Kambar Ata*’, Uygurca ‘*Kember Veli*’; *deve*’nin piri Kazakçada ‘*Oysılkara*’, Kırgızcada ‘*Oysul Ata*’; *inek*’in piri Kazakçada ‘*Zengi Baba*’; *koyun*’un piri Kazakçada ‘*Şopan Ata*’, Kırgızcada ‘*Çolpon Ata*’, Uygurcada ‘*Koyçi Gocam*’, (*keçi*’nin piri Kazakçada ‘*Seksek Ata*’, Kırgızcada ‘*Çiçang Ata*’).

Niçin ‘dört’?

Bütün dünya kültürlerinde ve dillerinde ‘dört’ sayısına çok önem atfedilmiştir. Annemarie Schimmel, “*Sayıların Gizemi*” adlı kitabında, 4 sayısını “maddi düzenin sayısı” olarak göstermiş; tarihteki ve günümüzdeki birçok kültürden 4 sayısının algılanışı ile ilgili örnekler sunmuştur (SCHIMMEL 2000, 98-117).

Türk kültüründe ve dilinde de 4 sayısı önemli bir yere sahiptir.

Türk dilinin çeşitli lehçelerinde, sayılar ile çokluğu göstermek mümkündür. Çokluktan ziyade ‘bütünlük, heplik’ ifade edilecekse, genellikle ‘4’ sayısı kullanılır. Eski Türkçede ‘her yan, her taraf, her yön’ kastedildiğinde *tört buluş* ‘dört taraf’ denmekteydi: *tört buluş kop yağı ermiş* ‘dört taraf (her yan) hep düşman imiş’ (Köl Tigin, D. 1). Reşit Rahmeti Arat, “*Türkçede Cihet Mefhumu ve Bunun İle İlgili Tabirler*” başlıklı makalesinde, Türklerin yönleri göstermek için hangi yapıları kullandıklarını incelemiştir. Orada, ‘*buluş*’ kelimesinin yanı sıra ‘*sıngar*’, ‘*yıngak*’, ‘*yak*’ ve ‘*yan*’ kelimelerinin de görüldüğünü kaydetmiştir. Arat:

“*Eski Türkçe metinlerde, biri şark ve diğeri cenup olmak üzere, iki türlü cihet tayinine rastlanmaktadır. Türklerin içinde ve temasta buldukları kültür muhitleri ile yakından ilgili olan bu cihet tayini meselesi henüz tamamiyle aydınlatılmış değildir. Cihet tayini için kullanılan tabirler arasında ‘dört cihet’ ile ilgili olanlara daha çok tesadüf edildiğinden, bu mefhumlar daha açık ve daha sarıh ifade edilebilmektedir. Daha az kullanılan ‘sekiz’ ve ‘on cihet’ ile ilgili tabirler ise, tabii, daha müphem kalmaktadır*” (ARAT 1987, 182).

Türklerde dört sayısı, sembolizmi ilginç sayılardan biridir ve sağlamlığı bildirir. Dört sayısı aynı zamanda dört elementi (hava-toprak-su-ateş) de sembolize eder. Dört, dünyanın yapı taşı olarak yer alır, çünkü bu dört element olmadan dünyanın olamayacağı düşünülmektedir.

Mevhibe Coşar, kutsal varlıkları ifade etmede kullanılan sayıları incelediği yazısında, bu sayıların kullanımının inanç temeli ile yakından ilişkili olduğunu belirtmiş ve İslamiyet öncesi ve sonrası inanç dünyasının belirlediği kutsal sayılan varlıkların ifade edildiği örnekler vermiştir: *bir*,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

beştaşlar, üç tanrı, üç mukaba, dört can/dört sevgili, dört evlad/direk, dört kutlu kuş, dört melek, dört peygamber, dört analilk/unsur/nesne, beş, yediler/ yedi abdal/ yedi ulu ozan, altmış altı, on dört masum, on yedi kemerbest, kırklar/kırk abdal, doksan bin sayılabilir (COŞAR 2011, 118). Mevhibe Coşar burada belirtilen sayıların neyi temsil ettiğini de yorumlamıştır:

“Tanrı’yı temsil eden 1, bütünleşmeyi gösteren 3, **tamamlanmışlığı, düzeni temsil eden 4**, yaşamı ve sevgiyi temsil eden 5, yaratılışı temsil eden mükemmel 7, Allah adının ebced hesabındaki karşılığı olan 66 ve büyüleyici sayı 40’ın kullanılması önemlidir.” (COŞAR 2011, 119).

Bayram Durbilmez de Türk kültüründe dört sayısının yeri ve önemini bir makalesinde işlemiştir. Pek çok kaynağa atıf yaparak o makalede şunları belirtmiştir:

“Yeryüzünün bir dikdörtgen / dörtgen biçiminde olduğu”, “dört gök öküzün üzerinde durduğu” gibi inanışlar; “dört unsur”, “dört ana yön”, “dört mevsim”, “dört zaman”, “dört renk”, “dört yıldız / yıldız kümesi”, “bir ağacın dört dalındaki yasak meyveler” vb. gibi hususlar mitolojik kökenlidir.

Türk mitolojisine göre, Türkler yeryüzünü bir dikdörtgen / dörtgen biçiminde tasavvur etmişlerdir⁴. Yeryüzü dört yöne bölünmüştü. Altaylı Türkler, ‘dünyanın önce daire, sonra kare şeklinde’ olduğuna inanırlar (Çoruhlu, 2002: 89). “Dört yan” bir Türk devlet düşüncesidir (Ögel, 1995: 304). Köktürk yazıtlarında geçen “tört bulung” [=dört yan, dört yön] sözü de bu düşüncenin bir yansımasıdır (Ögel, 1995: 244). Yakut Türkleri, Dünyanın hem yuvarlak hem de dört köşeli olduğuna inanıyorlardı (Ögel, 1995: 243). Dört cihet [=yön] vardır: Doğu, batı, güney, kuzey.

Ögel’in tespitlerine göre; “Türk devletlerinde, güney ve kuzey ikinci derecede yönlerdi. Çünkü devlet, ancak doğu- batı yönlerinden genişleyebiliyor ve mana kazanıyordu. Sibirya kavimlerine göre ise, ‘Dünya, güneyden kuzeye doğru uzanmakta idi’. Çünkü büyük ve kutlu ırmaklar da, bu yönde akmakta idiler. Yakut Türkleri, ‘güneyi, dünyanın yüksek ve cennet yanı olarak düşünüyorlardı. Kuzey ise, dünyanın aşağı bölümü idi’. Sibirya’nın coğrafya konumu da, böyle idi. Aslında Yakut Türkleri güneyden gelmişlerdi. Onlara göre, ‘Rüzgârlar da, dört köşeden esiyorlardı.’” (Ögel, 1995: 243-244). Yakut Türkleri rüzgârları da dört yöne ayırmışlardı. Çünkü; ‘Dünyanın dört köşesinde “büyük rüzgâr hazineleri” olduğuna inanırlardı (Ögel, 1995:304).” (DURBİLMEZ 209, 72-73)

Metin Arıkan ‘beş’ sayısının Türk kültüründeki yerini anlatan bildirisinde, esas olan ‘dört’ yön (doğu, batı, kuzey, güney) dışında, ‘merkez’in bulunduğunu ve bunun da ‘beş’ olarak temsil edildiğini vurgulamıştır:

“Çin kültüründe beş kozmolojik sayı; yani dört yön ve merkez evrensel bir tasnifin ve benzeştirmenin (mikrokozmos ile makrokosmos arasında) kusursuz bir örneğini oluşturur. Dünyanın düzenlenmesi ve insanî kurumların oluşturulması kozmogoniyle eş değerdir. Hükümdar kötülük güçlerini dört ufka sürüp bir merkeze yerleştğinde ve toplumun örgütlenmesi tamamlandığında dünya yaratılmış olur.”⁹

Buna benzer bir örneğe Buda’nın doğumu olarak anlatılan efsanelerin birinde de rastlıyoruz: “...Doğduğu yerde mucize eseri oluşan büyük nilüfer çiçeği üzerinde otururken, iki Naga kralı bir kez daha onu yıkayıp temizlerler. Sonra o kalkar, dört yöne ayrı ayrı yedi adım atarak hastalık ve ölümü yeneceğini korkusuz bir aslan gibi kükreyerek açıklar.”¹⁰

Çin kültürü ve Budist kültürden örnekler verdikten sonra bizim için asıl önemli olan Türk kültüründe de buna benzer bir durumla karşılaşılıyor mu diye düşündüğümüzde; Türklerin ilk yazılı şaheseri olarak kabul edilen ‘Orhun Abideleri’ aklımıza gelir ve orada pek çok örnek karşımıza çıkar:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

“Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz Ersine kadar ordu sevk ettim, Tibete ulaşmama az kaldı. Batıda İnci nehrini geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından daha iyisi yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş.” (Kül Tigin Abidesi-Güney Yüzü) “Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tâbidir. Bunca milleti hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk Kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur” (Kül Tigin Abidesi-Güney Yüzü)” (ARIKAN 2006, 149)

Türkiye Türkçesinde bir işin, bir şeyin veya bir kimsenin ‘tam’, ‘eksiksiz’ ya da ‘mükemmel’ olduğunu ifade etmek için ‘dört dörtlük ...’ tabiri kullanılmaktadır [**dört dörtlük**: Tam, kusursuz, mükemmel (Türkçe Sözlük, 2009, 569)]. Yine Türkiye Türkçesinde ‘eksiksizlik’ ifadesi için ‘dört başı mamur’ vardır [**dört başı mamur**: Her bakımdan istenildiği gibi olan, eksiksiz, kusursuz (Türkçe Sözlük, 2009, 569)].

Türk dünyasındaki atasözlerinde ve deyimlerde dört sayısı çok kullanılmaktadır. Birkaç örnek:

Karaçay- Malkarca:

➤ *Törtev bir bolsa, töbedegin endirir, altav ayrı bolsa, aradağın aldırır* “Dört kişi bir olsa, tepedekini indirir; altı kişi ayrı olsa, aradakini kaptırır” (TAVKUL 2001, 227)

Kazakça:

➤ ‘Murat’ dört ile sembolize edilir: **tört murat**: *Daw muratı – bituw; sawdager muratı – utuw; kız muratı ketuw; jol muratı jetuw* “Tartışma muradı, bitmektir; tüccar muradı, kazanmaktır; kız muradı, gitmektir; yol muradı, ulaşmaktır”.

➤ *Altaw ala bolsa awızdağı ketedi; törtew tügel bolsa töbedegi keledi* “Altı (kişi) birbirine kırgınsa, birlikte hareket edemiyorsa ellerindeki gider; dört kişi birlik olursa tepedeki gelir”

➤ *Tört kubılan ten bolsın* “Dört yanın (her şeyin) sağlam olsun”

➤ *Tört közin tügel bar mısın?* “Dört gözün (deden, baban, oğlun, torunun, yani hepiniz) sağ salim mi?”

Kırgızca:

➤ *Tört ölçöp töp keskin; tok eter sözdü bir aytkın* “Dört kez ölçüp doğru kes; tatmin edecek sözü bir kez söyle”. (ŞAVK 2002, 185)

Tatarca:

➤ *Dürt bagana kakkanda, kük bilen yapkan* ‘Dört direk diktiğinde, gök ile örtmüş (çok fakir; dört direği dikmiş ama çatısını yapamamış)’ (İSANBET 1989, 248)

Tuvaca:

➤ *dört ökpezi dörtele turaar* “dört öfkesi dördü birlikte kalkmak (çok öfkelenmek)” (HERTEK 1975)

Divanu Lugati’t-Türk’te ‘tört tülük’

Türk dilinin bilinen en eski sözlüğü olan Divanu Lugati’t-Türk;

- Binyıl öncesi Türkçesinin ilk veri tabanı, ilk derlemi,
- Türkçenin ilk dilbilgisi kitabı,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

- Türklerin yaşadığı ülkeleri, kentleri, kasabaları, köyleri tanıtan, bu yerleşim birimleri hakkında bilgi veren eser,
- Türk yazı dillerinin, Türk lehçelerinin tarihsel köklerini ve yaşadığı gelişmeleri ortaya koyan bir kaynak,
- Türkçenin hafızası,
- Türklerin ulusal takviminin tarihçesinden türlü hastalıkların tedavisinde kullandıkları ilaçlara, Oğuz damgalarından Türk dokuma ve el sanatlarına, at yetiştiriciliğinden tarıma, Türk hukuk düzeninden devlet yönetimine kadar yüzlerce konuda bilgi içeren ilk Türk ansiklopedisi,

olan en değerli kaynaktır (AKALIN 2008).

DLT’de kavram olarak *tört tülük/tülüğ* geçmemiştir. *Tü*, *tülüğ* ve *tüdeş* maddeleri verilmiştir. *Tört tülük* kavramının içindeki dört hayvan ise pek çok örnekte görülmektedir. Bunlarla ilgili, bunlardan üretilen birçok şey de (*kımız, kazı, yuğ* vs.) DLT’de zikredilmektedir.

at: *At* kelimesi 189 kez geçmiştir. Aynı anlamda *yund* da bulunmaktadır (11 kez). Ayrıca, ‘dört ayaklı hayvanların genel ismi’ olan *yılka* kelimesi de *at* için kullanılmıştır. Günümüzde bu *yılka* kelimesi pek çok Türk yazı dilinde sadece *at*’ı göstermektedir. *Yılka* kelimesinin başlangıçta genel olarak hayvanlar için kullanıldığı, daha sonra bu anlamının daralıp sadece *at* için kullanılmaya başladığı düşünülmektedir.

- *tay atatsa at tınur, ogul eredhse ata tınur* “tay yetişirse at dinlenir, oğul yetişirse baba dinlenir” (DLT I, 206),
- *kuş kanatın er atın* “kuş kanadıyle, er atıyla” (DLT I, 34),
- *bu at anda yég* “bu at ondan hayırlıdır, üstündür, yeğdir” (DLT III, 144),
- *ol manga at bağışladı* “o bana at bağışladı” III, 335)
- *Yılka yazın atlanur / Otlap anın etlenür / Begler semüz atlanur / Sewnüp ögür ısırsur* “Yılka ilkyazın atlaşıp - at hâline gelir, otlayarak etlenir. Beyler semiz ata biner, sevinerek işler bir-birini ısıtır”. (Baharları anlatarak diyor ki: Hayvanların hali baharda iyileşir, etlenir, bu yüzden Beyler binmek için semiz atlar bulurlar; baharın muştusuyle, yılka sevinerek birbirini ısıtır) (DLT I. 285.).

Yund kelimesi ‘*at, atlar, at sürüsü*’ anlamındadır (DLT IV, 815). Türklerin on ikili hayvanlı takvimlerindeki aylardan birine *yund yılı* denilmiştir (DLT III, 7):

- *yund eti yupar* ‘at eti misk gibi kokar’ (DLT III, 7),
- *yund* kazısı yağ denir ki “yağ, atın karnından çıkan yağdır” demektir. Bu Türklerin en çok sevdiği yağdır (DLT III, 223).

DLT’deki at ile ilgili veriler sadece ‘*at*’, ‘*yunt*’ ve ‘*yılka*’ kelimelerinden ibaret değildir. Neslihan Çelik bu konuda birçok örnek göstermektedir: Atın renkleri (*kaşga at, çilgü at* vs.), vasıfları (*kewel at, sagal at* vs.), hastalık adları (*çildek, cılday* vs.), attan üretilen ürünler (*butık, kasuk* vs.) (ÇELİK 2012).

deve: Türkler için zenginliğin göstergesi olan *tört tülük* maldan biri de *devedir*. Uzun yola dayanabilmesi ve güçlü olmasından dolayı bu dörtlünün içinde yer alması normaldir. Bununla birlikte devenin eti ile sütü de onun kıymetini arttırmaktadır. DLT’de *deve* kelimesi çeşitli ses

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

yapılarıyla 39 kez gösterilmiştir (*teve* 1 kez, *tevey* 3 kez, *tewey* 20 kez, *téwi* 2 kez, *tewi* 12 kez). Kaşgarlı Mahmut *devey* şeklini de Oğuzca olarak kaydetmiştir (DLT I, 31):

- *ögür sürüğ koy tewi yundi bile, yumurlayı erkenin sütün sağar* 'bir kimsenin koyun, deve, at sürüleri bulunursa, onları erkence toplar, sütünü sağar' (DLT I, 389).
- *ol teweyge yük yüdhürdü* 'o, deveye yük yükledi' (DLT III, 67),
- *tewey téргеşdi* 'develer katarlaştı' (DLT II, 206),
- *tewey kewşendi* 'deve gevşendi, geniş getirdi' (DLT II, 255),
- *tewey münüp koy ara yaşmas* 'deveye binip koyun arasında gizlenilmez' (DLT III, 60),
- *tewi silkinse eşekke yük çıkar* 'Deve silkinse eşeğe yük çıkar' (DLT II, 246)

Kaşgarlı Mahmut'un 11. yüzyılda kaydettiği yukarıdaki son atasözü, tarihî ve yaşayan birçok Türk yazı dilinde kullanılmaktadır (ÇOBANOĞLU 2004, 208'den):

Türkiye Türkçesi: Deve silkinse eşeğe yük çıkar.

Altınordu Türkçesi: *Tüeydin silkintisi eşekke cük bolur.*

Osmanlı Türkçesi: *Deve ölürse derisi eşeğe yük olur.*

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Devenin derisi eşeğe yüküdür.*

Kuzey Azerbaycan Türkçesi: *Deve silkinse horuza yük olar.*

Kıbrıs Türkçesi: *Deve silkinse eşeğe yük çıkar.*

Kırgız Türkçesi: *Ölgön töönün terisi eşekke cük.*

Kaşgay Türkçesi: *Deveniñ derisi, eşeğin üküdür.*

Uygur Türkçesi: *Töge silkinse on eşekke yük çıkar.*

koyun-keçi: DLT'de 75 kez *koy*, 4 kez de *kon* şekliyle kaydedilmiştir. Türklerin *attan* sonra en çok besledikleri ve önem verdikleri hayvan herhâlde *koyun* olmuştur. X. yüzyıl coğrafyacıları hemen her Türk boyunun *at* ile birlikte *koyun* sürüleri beslediklerinden bahsederler. Kaşgarlı Mahmut'tan öğrendiğimize göre, XI. yüzyılda Türkler *koyuna* genellikle '*koy*' (DLT III, 142) demektedirler. Taraz ile Balasagun arasındaki şehirlerde oturan Arguların "y" sesini "n"ye çevirerek '*kon*' (DLT III, 140) dediklerini de Kaşgarlı'dan öğreniyoruz (DLT I, 31). Türklerin 12 hayvanlı takviminde yıllardan birinin adı da Divanu Lügati't-Türk'te '*koy yılı*' olarak gösterilmiştir (DLT I, 346):

- *koy kedhrildi* 'koyunun eti kurutuldu, kakaç yapıldı' (DLT II, 237),
- *er koyug soydu* 'adam koyun soydu, koyunun derisini soydu' (DLT III, 244),
- *koy etleldi* 'koyun et yapıldı' (DLT I, 295),
- *ol koy sagturdı* 'o, koyun sağdırdı' (DLT II, 185),
- *koy sanı nece* 'koyunun sayısı ve hesabı necedir, kaçtır' (DLT III, 157)
- *ol koyun énedi* 'o, koyun enedi (bilinmesi için o koyunun kulağının bir parçasını kesti)' (DLT III, 256).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

DLT'deki örneklerden de anlaşılacağı üzere o devirde Türkler *koyunu* sadece eti için değil, onunla birlikte sütü, derisi ve tüyü için de beslemişlerdir. Sütünden yoğurt da yapılmaktadır:

➤ *ol koydan kurut sogdı* 'o, koyundan kurut edildi, kuru yoğurt elde etti' (DLT II, 15),

Ayrıca, kışın yakacak olarak kullanılmak üzere koyun ve deve tezekleri kullanıldığını Kaşgarlı Mahmut'tan öğrenmekteyiz:

➤ *çalma* 'kerme, kemre, koyun ağıllarında veya deve ahırlarında toplanıp kurutulularak kışın yakmak için kurutulmuş kesek; kuru tezek (DLT I, 433).

'Keçi' için ise 5 kez *eçkü* (erkek keçi), 1 kez de *erkeç* (dişi keçi) kelimesi kaydedilmiştir.

➤ *erkeç eti em bolur, eçkü eti yél bolur* 'erkeç eti ilaç olur, keçi eti yel olur' (DLT I, 95)

➤ *ol koyka eçkü koşdı* 'o koyuna keçi kattı, arkadaş etti. Herhangi bir şey bir başkasına eş, öğür yapılırsa yine böyle denir.' (DLT II, 14)

➤ *eçkü tagıktı* 'keçi dağa çıktı, yozlaştı' (DLT II, 117)

➤ *eçkü çüpürlendi* 'keçi kılandı' (DLT II, 266)

sığır : *Tört tülük* maldan biridir. DLT'de *sığır* (6 kez), *ud* (2 kez) ve *ingek* (2 kez) olarak geçer. Bu kelimelere ait kayıtların az bulunması *at* ve *koyuna* göre daha az yetiştirildiğini gösterebilir. Özellikle göçebe hayatı yaşayan Türklerin, ahır yapmak gibi zorluklarla karşılaştıkları için bu hayvanı fazla sayıda beslemedikleri düşünülebilir. 12 hayvanlı Türk takviminde yıllardan birine de *ud yılı* (DLT I, 346) adı verilmiştir. Kaşgarlı *ud* kelimesinin Çiğilce olduğunu belirtmiştir (DLT I, 45). Örnekler:

➤ *alın tüpü yaşardı / urut ? otın yaşurdu / kölning suwın küşerdi / sığır boka müngreşür* 'Dağların tepeleri yeşerdi, kuru ot yerine yeni ot çıktı; gölün suyu doldu; sığır, boğa böğrüşür' (DLT II, 79).

➤ *ingek buzaguladı* 'inek buzağı denir ki inek buzağı doğurdu demektir' (DLT I, 91)

➤ *ud yılı* 'öküz yılı' (DLT I, 346).

Eserde, bu hayvanın adından başka bir şey kaydedilmemiş olmasına rağmen, eski Türklerin onun sütü ve etiyle birlikte muhtelif işlerde gücünden de faydalandığını tahmin edebiliriz. Dolayısıyla *ineğin dört tülük* maldan biri olması doğaldır. Günümüzde *ineğin* etinden yapılan yemekler, sütünden yapılan ayran, yoğurt, peynir gibi yiyecekler Türk halklarının masasının esasını oluşturmaktadır.

Sonuç

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı üzere hayvancılık Türklerin, özellikle göçebe hayatı yaşayanlarının önemli işlerinden biriydi. O dönemlerde zenginlik, edinilebilen hayvan sayısı ile ölçülmekteydi. Özellikle de işlev çokluğu olan ve bereketi temsil eden hayvanların günlük hayattaki değerleri, Türklerin dillerine de yansımıştır. Millî içecek kıymız ve etinin dışında savaşlarda da büyük rol oynayan iyi *at*; uzun yola dayanan, bir *kiyiz üyin/keçe evin (çadırın)* eşyasını arkasında taşıyabilen *deve*; eti ve sütünü kullanmakla birlikte muhtelif işlerde gücü kullanılan *inek*; yününden giyecek yapılarak eti yenilen *koyun-keçi* bu bakımdan çok önemlidir. Eski Türklerin asırlar boyunca her ihtiyacını karşılayabilen bu tür hayvanlar, onların hayatında özel bir yere sahiptiler ve dünyaya bakışlarını da etkilemiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

-
- İSANBET, Naki (1989), **Tatar Tiliniñ Freziologik Sözlüğü**, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan
- KTTS (1986), **Kazak Tiliniñ Tüsindirmeli Sözdüğü**, I-X Tom, Almatı
- KOÇ, Kenan (2003), **Kazakça-Türkçe Sözdük**, Türkistan
- NECİP, Emir Necipoviç (1995), **Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü** (Rusçadan çeviren: İklil Kurban), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş (1992), **Uygur Atasözleri ve Deyimleri**, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul
- SCHIMMEL, Annemarie (2000), **Sayıların Gizemi** (Çeviren: Mustafa Küpüşoğlu), Kabalcı Yayınevi (2. basım), İstanbul
- ŞAVK, Ülkü Çevik (2002), **Kırgız Atasözleri**, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara
- TAVKUL, Ufuk (2001), **Karaçay-Malkar Atasözleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Türkçe Sözlük (2009), Türk Dil Kurumu, Ankara

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

